

Владан С. Гавриловић
Ненад Ђ. Нинковић
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

УДК 94(=163.41)“17“
323.1(=163.41)“17“
Оригиналан научни рад

СРБИ У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ ТОКОМ XVIII ВЕКА – ИЗМЕЂУ БЕЧКОГ ДВОРА И УГАРСКИХ ВЛАСТИ¹

Аутори полазе од дефинисања српских привилегија 1690-1695. и њиховог различитог тумачења аустријске (царске) и угарске (жупанијске) власти. За бечки двор Срби су представљали народ (*Natio Rascianica*) док су за угарске сталеже они били само трпелива верска скупина на вековној угарској територији. Овај камен спотицања по питању Срба је увелико одређивао односе између двора и Угарске, а на основу тога су Срби неретко коришћени као систем уцене за смиривање нараслих националних страсти угарских (мађарских) сталежа. Српски народ се трудио колико год је могао да лавира између ових различитих интереса и тумачења његовог правног статуса, тежећи да према ситуацији својим привилегијама обезбеди бољи и правичнији правни статус, признат и од угарских и царских власти истовремено. Српске привилегије су због значаја српског народа за Монархију, током 18 века више пута потврђиване, али увек и наново са једном или више ограничавајућих клаузула, док коначно није седамдесетих година 18 века дошло до потпуног сужавања и свођења привилегија из сфере народно-црквених у црквено-школски оквир.

Кључне речи: царски двор, Угарска, Српске привилегије, Илирска дворска депутација.

Сеобом под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем 1690. године, некад многобројни српски народ у Угарској, проређен у време Великог бечког рата, знатно је попуњен и обједињен, а Привилегијама добијеним од цара Леополда I стекао је посебан правно-политички и верски статус. Од стране Бечког двора Срби су признати као народ, као *Natio Serbica*, *Natio Rascianica*, што није био случај и од стране угарских сталежа, Сабора, жупаније и Угарске дворске канцеларије, који су их третирали као дошљаке, странце и само као верску скупину грчко-несједињених (или још и горе, као шизматике) који су могли бити пожељни само као кметови угарског племства у социјалном, односно као унијати и католици у верском погледу (Радонић 1939: 6-24; Ивић 1929 305-328; Адамовић 1902: 15-33; Радонић-Костић 1954 20-28; С. Гавриловић 1991: 9-18, В. Гавриловић 2005: 30-42). Првом Привилегијом од 21. августа 1690. цар Леополд I је Србима признао слободу вероисповести, право

¹ gavral@yahoo.com

на избор архиепископа од њиховог рода и језика, признао му власт над црквама, манастирима, свештенством и народом; свештенству је обећао ослобађање од дажбина, епископима право канонске визитације, а целој нацији употребу старог календара. Ову привилегију је патријарх Чарнојевић примио у Коморану, од стране јенопољског српског епископа Исаије Ђаковића, у коме се налазио у јесен 1690. године (В. Гавриловић 2001: 14). Другу Привилегију, од цара Леополда I Срби су добили тачно годину дана после прве, односно 20. августа 1691, непосредно после битке код Сланкамена у којој су скоро пресудно допринели победи хришћанске војске над Турцима. Њоме су права архиепископа још више увећана на тај начин што ће сви Срби у будућности зависити од њега како у духовним тако и у световним стварима и што му је припало и право кадуцитета (В. Гавриловић 2001: 15). Трећа привилегија, издата 4. марта 1695. је стечена у време кад су Срби носили на својим плећима највећи терет рата на Сави, Дунаву и Тиси. Она је православној цркви, чија је организација као епископалне призната 1694. године, доделила и право на убирање десетине од православних верника, али је то право после неколико година враћено Царској дворској комори, а архиепископу је осигуран новчани еквивалент за њу (Адамовић 1902: 35-60; Радонић-Костић 1954: 28-29, 65-67; С. Гавриловић 1991: 12-15; В. Гавриловић 2001: 16).

Питање српског војводе и посебне српске територије са органима сопствене власти, у Привилегијама је заобиђено, односно све то Србима је обећано ако царска војска трајно загосподари Србијом па та питања нису била актуелна првих година после Сеобе. Али, кад су Срби почели да губе наду на повратак у матичну земљу, та питања, а посебно питање сопствене територије, постала су за њих изузетно важна па је 1694. на Збору народних првака у Баји затражено да се српском народу за трајно насељавање препусте Мала Влашка у Славонији и област између Дунава и Тисе („Куманија”). То им је од стране Двора обећано, али обећање није испуњено, а они су се расељавали у разним правцима, а посебно дуж Тисе и Мориша, где су 1702. створене Поттишка и Поморишка војна граница са немачким командама у Сегедину и Арад, а са Србима официрима и војницима-граничарима (Адамовић 1902: 45-50; Радонић 1939: 26-27; Симеоновић-Чокић 1939: 61; С. Гавриловић 1991: 11).

У начелу, Двор није одбацивао захтев Срба за сопственом територијом али га је одлагао за погоднија времена и код њих одржавао наду да ће тај захтев и испунити, ако Срби остану у верности према њему. На првом народноцрквеном сабору у Крушедолу 1708. године будимски Срби, као највеснији део српског грађанства у Угарској, тражили су да Срби добију „Славонију и Срем између Дунава и Саве све до хрватске границе, и Бачку и Банат између Кереша и Мориша“, а уз то, „да два саветника од нашега народа и од грчке вере буду код царског двора [и] код Угарске канцеларије...а да те саветнике бира главна скупштина [Сабор] српског народа“. Међутим, митрополит Исаија Ђаковић то није сматрао за довољно, мислећи да Срби морају посебно да придобију Мађаре, у чијој држави су се налазили, да они

на свом Државном сабору (Дијети) прихвате српске привилегије, укључе их (инартикулишу) у своје законе и прогласе по свим жупанијама како би Срби, племићи и грађани, постали равноправни са поданицима других националности и вероисповести. Али, ни од тога није било ништа остварено па је државно-правни положај Срба у Монархији остао недефинисан: од стране Двора признати су као народ, односно као некакав *corpus separatum*, али без сопствене територије и своје националне управно-политичке власти (Адамовић 1902: 89-91; Радонић 1939: 46-47; Симеоновић–Чокић 1939: 60-61; С. Гавриловић 1991: 11-13).

Срби су од стране аустријског цара примљени у земље освојене од Турака и од њега добили своје Привилегије па су од стране Двора сматрани као његова својина (*Patrimonium Domus Austriacae*), што је требало да значи „да Краљевина Угарска нема никаква права над тим народом, који је од ње потпуно одвојен, но да једино његова Царска милост може њиме управљати“. Али, пошто су Срби били насељени на тлу Краљевине Угарске, њена политичка тела сматрала су да све што се тичало српског народа спада у унутрашња питања те Краљевине, односно да њихове ствари треба третирати као *Provinciale et politicum Hungariae*. Будући да су Срби, знатним делом, ушли у састав Војне границе, они су остали у делокругу војних власти са Дворским ратним саветом на челу, док су они који су дошли у статус контрибуентата потпали под Царску дворску комору, они који су дошли под спахије, потпали су под јурисдикцију угарских жупанија, Угарског сабора и, касније, под власт Угарског намесничког већа у Будиму (Форишковић 1986: 280-281).

У основи, правно-политички положај Срба био је врло деликатан и противречан: Бечки двор је могао да их узме у заштиту од угарских сталежа, па и од агресивних католичких бискупа, али и да, по потреби, сужава српске привилегије, а да при томе не наилази на противљење угарских власти, које су Србе сматрале за нежељене госте, уљезе и страног тело у оквиру свог државно-правног устројства, упорно одбијајући да њихове привилегије инартикулишу у своје законодавство, иако су их, под притиском владара, као угарског краља, морале да проглашавају по жупанијама и слободно-краљевским градовима.

Слабост правног положаја Срба у Монархији, који се сводио на царски „*patrimonium*“, показала се врло рано, јер је владару остављао слободу да мења одредбе и смисао њихових привилегија, односно да у њих уноси ограничавајуће клаузуле и да их тако фактички обеснажи, што се и догодило током ХVIII века и то баш преко институције формално намењене њиховој заштити (В. Гавриловић 1991: 13). Већ 1713. цар је у Привилегије унео клаузулу да оне важе само „уколико то не буде вређало права других“, чиме је отворана могућност различитог тумачења српских права и њиховог ограничавања. Протести народних представника против тога, остајали су без резултата (Адамовић 1991: 92, 101-105; Симеоновић – Чокић, 1939: 63-68; Веселиновић 1986: 106-162).

У време владавине цара Карла VI (1711-1740) дошло је до сужавања Привилегија. После Аустријско-турског рата 1716-1718. под власт Хабзбуршке монархије је дошао простор Краљевине Србије и Тамишког Баната, на који је владар 1718. и 1720. проширио Привилегије, али како то није учинио преко неке институције, него декретом, остала је могућност да буду сужене. Иницијатива у том смеру је дата децембра 1724. од стране Дворског ратног савета, који је тражио да Привилегије буду протумачене у складу са клаузулом која је постојала у Трећој из 1695. На основу извештаја Земаљске администрације, решено је да се Привилегије „протумаче“ и сузе у девет тачака (Хаџић 1880: 99-103; Симеоновић-Чокић 1939: 63-64). Оне су се односиле на слављење светитеља у верски хетерогеним срединама, тројну кандидацију приликом избора митрополита и епископа, оправку старих и подизање нових цркава, јурисдикцију митрополита над световним лицима, ограничења у погледу власништва над црквама и манастирима. Направљене су измене у погледу канонских визитација које су морале бити пријављене властима, кадуцитету, при чему имовина световњака није виша модла да припадне Цркви. Свештеници су по први пут опорезовани за земљу коју обрађују, док је народ од митрополита имао да зависи само као од духовног, а никако световног, поглавара (Хаџић 1880: 103-105).

На основу предлога Комисије цар Карло VI је 12. априла 1727. издао Деклараторију и наређење Земаљској администрацији у Краљевини Србији и Банату, да се поменутих девет тачака уводе у живот. Митрополит је по царској заповести прогласио ову Деклараторију, али се код народа јавио снажан отпор, јер су по српском тумачењу Привилегије заслужене, а Срби били верни Двору, због чега не знају зашто су оне сужене.² Народни представници су се у доказивању оданости позивали и на Инвитуторију, а као аргумент борбе на страни Двора, наводили су учешће у рату против Ракоција (Хаџић 1880: 153-154). Српски сабор из 1727. пружио је доказе против сужавања Привилегија, на основу старије праксе у вези са девет спорних питања.³

Наишавши на озбиљан отпор народа и митрополита Мојсија, који су захтевали да се Привилегије протумаче у изворном облику и да тако буду потврђене, цар је 13. априла 1729. издао нову Деклараторију, али она није донела неко побољшање у односу на ону издату две године раније, јер су у

² Митрополиту Мојсију су народни прваци претили, да га неће признати за поглавара, због Деклараторије. У овом тону су му се обратили 7/18. јуна 1727. Срби са сабора у Карловцима, и то: владика бачки Софроније Томашевић и ваљевски Доситеј Николић, у име монаштва крушедолски архимандрит Атанасије Величков(ић), у име свештенства Живан Црногорц карловачки протопоп, у име Потиске границе оберкапетан Живан Зорић, у име Подунавске оберкапетан Васа Николић, оберкапетан Вук Исаковић у име све војске из Краљевине Србије, у име београдске Српске вароши Гаврило Рашковић, карловачки бировац Станко Милићевић, у име смедеревског дистрикта оборкнез Марко, у име Пожаревачког дистрикта оборкнез Малин, у име Ирига кнез Петар Марковић, и Михајло Црнојевић. (Хаџић 1880: 108-111)

³ По питању тројне кандидације, која је захтевана за избор епископа указано је да је преседан направљен само приликом избора Николе Димитријевића за вршачко-карансебешког епископа, али је против тога и тада протестовано. (Хаџић 1881: 112-114, 118-127)

њој само детаљније образожене раније одлуке. Српско незадовољство оваквом одлуком је било још јаче, због чега је цар у два Рескрипта (од 16. фебруара 1732. и 21. септембра 1734) поново обратио пажњу на спорна питања, а њима није суштински ништа изменио, осим у питању епископске заоставштине, која је могла бити подељена на два дела, од којих је један припадао архиепископу, а други епископији преминулог владике.

Рескрипт из 1734. само је прецизирао спорне одредбе, које су постојале и у ранијим актима. Тако је по питању календара, односно празновања католичких празника решено да се Србима дозвољава да славе празнике по свом календару, али да се у мешовитим срединама морају уздржавати од послова и јавних радова на католички Божић, Ускрс, први дан Духова и Брашанчево. Реципроцитет овакве мере који би важио за католике није постојао. Чак ни одлука из Рескрипта није поштована него су Срби све чешће присиљавани да славе све католичке празнике (АСАНУК, МПА „Б“ 119. и 122/1751; Нинковић 2013: 214-219). По питању права постављања епископа директно је кршена одредба Прве привилегије, по којој архиепископ може слободно постављати епископе. Захтев за тројном кандидацијом, који је двор захтевао, је правдан чињеницом да је владарско право да у држави поставља епископе, а да је тројна кандидација католичка пракса. Ипак, тројна кандидација није тада заживела, али је било неопходно да владар епископа којег митрополит предложи потврди за то звање. По питању духовне и световне власти митрополита, није ништа мењано у актима насталим 1729, 1732. или 1734, само је појашњено да му се духовна власт не може никако оспорити и да то владар и не жели, али да у „политичким, грађанским и комуналним стварима“ он не може имати права, јер она стоје у вези са заклетвом верности и обавезама поданика, а световну власт поставља владар „по милости Божијој“. Митрополит је и даље могао заступити и бринути о својим верницима, али га нису смели сматрати за световног поглавара јер је то био цар Карло VI, док је српском првојерарху преостало да буде посредник између владара и народа, уколико појединци свој интерес не остваре преко надлежних институција (Швикер 1998: 62-64).

Рескрипт из 1734. је увео исти принцип за градњу православних и католичких цркава, али су у пракси дозволе за градњу добијане тек после дужег времена, док су бискупи и ово настојали да ограниче. По питању надлежности световних судова над духовним лицима одређено је да у духовним стварима подлежу јурисдикцији епископа и митрополита, али у световним су и за њих одговорни световни судови. Питање ослобођења давања десетка није коначно решено ни Рескриптом из 1734. него је остало да се решава у будућности, а да ли ће га католичко свештенство и бискупи узимати зависило је од ситуације до ситуације и локалних прилика. Такође, у будућности је требало да буде решено и питање кадуцитета (Швикер 1998, 64-68).

Одредбе којима су Привилегије „протумачена“, односно сужене у периоду 1727-1734. нису претстављале новину у држању Двора. Постоји извесна по-

дударност онога што се у горе поменутих девет тачака налази и коментара на захтеве патријарха Арсенија III које је дао кардинал Леополд Колонич 1706. Иако су Деклараторије и Рескрипти спорна питања знатно опширније и прецизније дефинисали, још се код Колонича види настојање да се Привилегије ограниче управо по питању градње нових цркава, кадуцитета, за који је предвиђао да трећина припадне рођацима покојника, трећина држави, а трећина цркви. Такође, још је он захтевао да у духовним стварима право суда има митрополит, а у криминалним радњама световни судови и да владар има коначну реч при постављању епископа (Грујућ 1906: 14-15, 18, 22, 24). Нема основа да се сматра да су кардиналови коментари били узор за акти из времена цара Карла VI, али и без тога, се може видети континуитет намере да се Привилегије сузе, односно протумаче, онако како то Двору одговара, јер решења која су му одговарала 1690, 1691. и 1695. више нису била актуелна и требало је ускладити их са тежњом унификације и централизације Државе. Проблем је, међутим, био у томе што ни сужене Привилегије нису поштоване.

Срби су се жалили цару и на Рескрипт из 1734. а митрополит Вићентије отпутовао је поводом његовог објављивања у Беч. Цар је под притиском врења у Војној граници и српских захтева издао 18. маја 1735. Заштитино писмо у којем је истакао да он нема намеру да сужава Привилегије. Посебно се осврнуо на питање наслеђа имовине архиепископа и одредио да се та имовина, као и она епископска и свештеника без деце, може искористити само за верске задужбине, које би одредио архиепископ, а потврдио цар, јер њему, као врховном протектору свих верских задужбина, припада ово право. У јулу 1735. је сазван Сабор у Карловцима ради публикавања овог Заштитног писма, али су се народни представници плашили његових одредби, јер су поједини делови могли бити тако протумачени да цивилне власти имају право да присвоје јурисдикцију над свештенством. Међутим, услед сукоба епископа и свештеника, и припрема за нови рат са Османлијама, све борбе у вези са Привилегијама остале су неко време у другом плану, али нису напуштене (Симеоновић-Чокић 1939: 64-68).

Дуга владавина царице Марије Терезије (1740-1780) била је у знаку систематског сужавања српских привилегија. Попуштајући мађарском и хрватском племству и католичкој цркви, царица је 1741. на Угарском сабору, као хрватска и угарска краљица, обећала да ће расформирати Потиску и Поморишку војну границу и заједно са коморском Славонијом и Сремом инкорпорисати у Угарску, као и да ће у Троједној краљевини оставити на снази законе против некаатолика, односно православних и протестаната, који су потврђени 1723. године. Овим законима је утврђено да некаатолици не могу стицати непокретна добра, као и да српски православни митрополити немају јурисдикцију над клером и народом у Троједној краљевини. Но, пошто због Рата за аустриско наслеђе (1740-1748) није смела ни Србе да удаљи од себе, она је 1743. последњи пут, потврдила српске привилегије, а 1744. дозволила

да Срби одрже свој Народноцрквени сабор на коме се један од главних захтева односио на оснивање „националног магистрата од три духовна и десет световних чланова, који би, као народна депутација били у Бечу и бранили свој народ од свих насртаја са разних страна” (В. Гавриловић 2005: 36). Срби су захтевали дозволу за ступање у органе јавне власти у Угарској, право на стицање поседа, слободу трговине и занатства, као и ослобађање сељака од кметства (Адамовић 1902: 92, 101-105; Симеоновић–Чокић 1939: 68-70; В. Гавриловић 2005: 37).

Захтеви Српског сабора нису усвојени, али је већ 1745. царичиним декретом створена Илирска дворска комисија, која је у лето 1747. свој назив променила у Илирска дворска депутација, као висока политичка установа у Бечу, изједначена с другим дворским канцеларијама. Иако на чело Комисије, односно Депутације нису дошли људи из средине српског народа, њено постојање током три деценије (1745-1747) „као својеврсног министарства за српске послове... допринело је даљем потврђивању националне и верске самосвести код српског народа“ (Форишковић 1986: 281).

У време Марије Терезије извршена је милитаризација у Војној граници, која је ишла на штету ранијих народних самоуправа, а расформиране су Подунавска, Потиска и Поморишка граница, чиме је ослабљен не само српски официрски staleж него и цела народна заједница као политички чинилац у Монархији. У угарском Провинцијалу, ишчезавањем коморских власти и коморских поседа, Срби су губили релативно подношљив положај коморских поданика-контрибуената и претварали се у жупанијске поданике и спахијске кметове. Ипак, они су и надаље успевали да очувају своје духовно-политичко јединство у оквиру Карловачке митрополије, а и врховна власт у Бечу сматрала их је као јединствену „илирску нацију”, што је код њих одржавало мисао о аутономности и онда кад су њихове привилегије сведене само на црквену и унеколико на школску сферу (С. Гавриловић 1991: 15).

Време Илирске дворске депутације протицало је у сукобу са Угарском дворском канцеларијом која је настојала да ограничи њен делокруг и омете њене иницијативе, а Србе пред Двором да прикаже као непоуздан елеменат који злоупотребљава дате му привилегије. Предмет полемике између њих биле су и саме привилегије као такве. Председник Илирске дворске депутације, гроф Кенигсег-Ерпс је 1753. оптуживао угарске власти и бискупе, који су сматрали да „домаћи“, угарски закони имају предност у односу на привилегије, односно да се привилегије морају прилагођавати угарском законодавству. Насупрот њима, Кенигсег-Ерпс тврдио је да су привилегије дате Србима „из важних државних разлога“, односно због посебних заслуга у ратовима против Турака, и да оне представљају изузетак од закона па се против њих нико не може позивати ни на који закон, него да обични закони морају узмакнути пред привилегијама, осим ако неко не цени краљевску власт која их је дала српском народу. Поред тога, те привилегије имају значај и у спољној политици Монархије, посебно у односу са Руском царвином као савезником Аустрије (Швикер 1998: 149-151).

У име Угарске дворске канцеларије став према српским привилегијама изнео је њен саветник, гроф Фрања Колер који је свој опсежни елаборат завршио констатацијом да је до српско-мађарског трвења морало доћи јер су многе српске привилегије у супротности са угарским земаљским законима и са уставним уређењем Краљевине Угарске а, осим тога, Срби и злоупотребљавају дате им привилегије. Најзад, те привилегије у многим тачкама већ су застареле или измењене, а и само ширење Срба по целој Угарској отежава њихово потпуно спровођење (Швикер 1998: 154-163; Симеонових–Чокић 1939: 73-74).

Нови председник Илирске дворске депутације, гроф Јохан Кристијан Бартенштајн побигао је Колерове тврдње и истакао да је Угарска ослобођена помоћу Срба а „правда захтева да се то Србима не заборави; оно што је Србима уговором од стране владара обећано, не може им се, без њихове кривице, одузети, нити се може оспоравати да је митрополит природни заступник Срба јер се привилегије односе првенствено на сферу вероисповести“ (Симеонових–Чокић 1939: 76).

Марија Терезија је, с једне стране, доносила позитивне „резолуције“ у односу на тужбе карловачког митрополита Павла Ненадовића због гажења привилегија и натурања уније православним верницима, али је истовремено толерисала акције унијата пошто је, у потаји, желела да православне покатоличи. Године 1762. митрополит Ненадовић поднео је опсежну представку у којој је спецификовао многе случајеве кршења привилегија и указао на опасност од закона из 1741, посебно у Троједници, навео примере запостављања православних у јавним службама, цеховима, школама, указао на сметње при грађењу цркава, малтретирање свештеника итд., после чега су Илирска дворска депутација и Угарска дворска канцеларија дуго расправљале о свему томе да би фебруара 1763. царица донела декрет „да Србима нема места на [угарском] земаљском сабору пошто су њихове привилегије добиле снагу по краљевској милости и њихови послови не спадају на диету него на краљевски престо, где су сигурно чувани; српске привилегије није потребно нарочито узакоњавати на угарској диети јер су већ издате путем Угарске дворске канцеларије, а још је и заштитни патент од 16. фебруара 1715. био проглашен сталезима на диети; ако Срби у привилегијама и слободама буду повређени имају се обратити редовним властима, сем што се митрополит и његов клир имају у личним и духовним стварима обраћати Илирској дворској депутацији која је Forum privilegiatum, где ће моћи наћи помоћи“ (Швикер 1998: 171-176; Симеонових–Чокић 1939: 78-79).

Не улазећи у друге царичине одлуке, остаје нам само да закључимо да је овим Патентом био пресечен пут Србима према Угарском сабору који се, истина, састао следеће, 1764. године, а после тога тек 1790. године. У међувремену, 1769, после смрти митрополита Павла Ненадовића одржан је последњи расправни српски Народноцрквени сабор пре Сабора у Темишвару 1790. године. Сабор из 1769. трајао је пет и по месеци, а Бечки двор га је

искористио да у највећој мери понизи и ослаби српски епископат, иначе међусобно завађен, и да учврсти своју власт над српском црквом, а ограничавајући власт јерархије у цркви да оганичи и свеукупна права Срба у Монархији. Тај Сабор, под туторством комесара, грофа Андрије Хадика, „одлучио је у многومه против своје воље о даљој судбини Срба у Угарској“ па је од старих српских привилегија „још мало шта остало“ (Грбић 1990: 73-76). На основу резултата тог Сабора, а по наређењу савладара, цара Јосифа II, Илирска дворска депутација под председништвом грофа Фрање Колера израдила је збирку прописа из привилегија, царских патената и резолуција као генерални норматив за српске ствари тзв. Регуламент од 27. септембра 1770, којим су законски уређени односи у српској цркви, односно њена организација од врха до дна. Црквена јерархија је суштински ослабљена у корист државне власти, али и верника (Костић 1932: 44-47).

Пошто је против Регуламента било доста жалби, почетком 1777. израђен је Други регуламент, али без битних разлика у односу на Први; дошло је и до немира међу Србима па је 2. децембра 1777. укинута Илирска дворска депутација, а због незадовољства у цркви и народу царица је 16. јула 1779. од битних одредаба оба Регуламента сачинила тзв. Деклараторију (Деклараторни рескрипт), прописујући „целу организацију српске цркве независно од жеља и захтева и српскога клира и народа, и без много обзира на пропис српских привилегија... тако да је њим створен нов правни положај српскога народа у Угарској”, с тим да његове привилегије од тада важе само „на основу и по смислу тога рескрипта“, као и да је митрополит само духовни старешина Срба, а да у световним стварима није „глава српскога народа“. Деклараторија из 1779. донела је потпуну надмоћ државе над црквом „са привилегија феудалног права прешло се на апсолутистичко законодавство модерног стила, а са паритетног односа државе и цркве прешло се на апсолутно подвлашћење цркве држави... народно-политичка аутономија Срба у Угарској претворена је у црквено-школску“ (Костић 1932: 83-85).

Све то, ипак, није изазвало веће потресе у средини Срба јер је већ следеће године власт у Монархији преузео дотадашњи савладар Марије Терезије, њен син, цар Јосиф II, просвећени апсолутиста у пуном смислу те речи, који је одлучно спроводио друштвено-економске и политичке реформе које су биле прихваћене од грађанског и сељачког друштва посвуда, а код Срба са искреним одушевљењем. Доношењем *Патента о верској толеранцији*, отварањем могућности за ступање у јавне службе способнима из грађанског друштва, одлучним ублажавањем и скоро укидањем кметске зависности сељаштва, стварањем повољне климе за деловање интелигенције и другим спроведеним или очекиваним променама, побољшан је општи положај свих слојева српског друштва па је привилегијално питање дошло у други план, због чега ни Деклараторија, осим у очима клера, није изгледала погубна за њега. Тако је било све до смрти цара-реформатора почетком 1790. године (Костић 1952: 24, 27, 78, 79, 146).

Последња година владавине цара Јосифа II је осим спољних проблема везаних за појаву Француске револуције Хабзбуршкој монархији донела и унутрашње, веома велике несугласице. Мађарско племство је осокољено све више изражавало свој национализам претећи да одбаци све реформе цара Јосифа, укључујући и Патент о верској толеранцији и законе из аграрно-социјалне сфере, на шта су Срби у Монархији, као друштво неплемићке структуре и као припадници само толерисане „грчко-источне, шизматичке“ вероисповести, морали да реагују, односно да се припреме на одбрану свог националног и друштвеног бића. Осећали су то нарочито духовно-политички поглавар српског народа, митрополит Мојсије Путник, пештански сенатор Јован Мушкатировић и други водећи интелектуалци по слободним краљевским градовима и напреднијим варошким срединама, који су сматрали да Срби не смеју остати пасивни, јер наговештаване промене у држави, а посебно у њеном угарском делу, не би требало да се остваре без њиховог учешћа и на њихову штету (В. Гавриловић 2005: 301).

Како није нађен заједнички језик са угарским институцијама у погледу заступљености српских представника на угарском сабору (Диети), Срби су се окренули одржавању сопственог народно-црквеног сабора, који је подржао и нови цар Леополд II, а који је одржан у Темишвару септембра 1790. Његове одлуке, које је бечки двор у великој мери подржао, су се директно косиле са покушајима угарског сабора, који је на својим заседањима (1790-1791) ишао за тиме да врати самосталност и обједињеност Угарске, односно круне Светог Стефана у оквирима Монархије. Захтев Темишварског сабора о додељивању Србима посебне, аутономне територије – Баната, је најтеже погодила Угарски сабор, који се спремао да изврши и званичну, законску инкорпорацију истог, позивајући се на одлуке царице Марије Терезије о додели Баната Угарској из 1779. године. Незваничним подржавањем ове одлуке бечки двор је тежио да нађе начин да заустави нарастали мађарски национализам за чега су у том тренутку Срби са својим захтевима били веома погодно оруђе (Гавриловић 2005: 301-314; Микавица 2010: 239-249). Бечки двор је такође у потпуности изишао у сурет Србима у њиховом захтеву за отварањем посебног надлештва (канцеларије) у оквирима Монархије, те је на основу тога отворена Илирска дворска канцеларија (1790-1792), која је преузела део надлежности Угарске дворске канцеларије, што је угарско племство сматрало веома великом ударцем. У њој су видели спровођење политике која је ишла ка стварању „државе у држави“ и одбијање представке мађарских сталежа која је наговештавала давање грађанских права и гарантовање слободе вероисповести за православне у Угарској. Према председнику ове канцеларије грофу Фрањи Балаши „јозефинистичком“ бану Хрватске гајили су од раније подозрење и нетрпељивост и жалбе и тужбе против њега биле су Диети одавно познате (С. Гавриловић 1994: 14; Микавица 2010: 249). Није прихватано Царево уверавање да ће Канцеларија имати исте надлежности као и Депутација, а озакоњење Привилегија начелно је прихватано у оној мери у којој то није

било у супротности са законима Краљевине Угарске. Смрт цара Леополда II (1. март 1792) искористио је Угарски сабор да би од новог владара захтевао укидање Илирске дворске канцеларије што је цар Франц II и прихватио, на основу 10 законског члана угарске Диете о слободи и независности Угарске у обављању унутрашњих послова и тиме је осигурао подршку мађарског племства у борби против француске револуције, док су послови Илирске дворске канцеларије предати у надлежност Угарске дворске канцеларије и Дворског ратног савета. Законима које је Угарски сабор у међувремену донео дугорочно је дефинисан јавно-правни положај Срба и њихова права доведене су у склад са мађарским схватањем државног суверенитета.

Настојање Мађара да уведу мађарски језик у службену употребу резултирало је доношењем 16 законског чланка из 1791. којим је Леополд II потврдио мађарским сталежима право на коришћење мађарског језика у унутрашњим пословима, гимназијама, краљевским академијама, универзитетима и са мађарским као наставним језиком, за оне који овај језик нису познавали да би га овим путем научили и усавршили, али све то уз констатацију да латински језик остаје језик државне управе, где се задржао до 40-их година XIX века. Равноправност која је призната Србима законским чланцима 27 из 1791. и 10 из 1792. односила се на то да ће вероисповест „грко-несједињених“ заиста бити слободна, као и задужбине, наставни систем, васпитавање омладине, потврђују им се припадајућа права, привилегије и повластице које нису биле у супротности закону Краљевине Угарске, гарантовано им је право стицања поседа, право примања у све државне службе. Право митрополита и епископа да буду заступљени на Диети, гарантовано им је 10 законским чланком којим је одређено и укидање Илирске дворске канцеларије (*Corpus Juris Hungarici, Magyar törvénytár 1740-1835*, Budapest 1901: 246-248; Форишковић 1986: 264; Микавица 2010: 249-250). За владара је задржано право да потврђује избор митрополита и епископа, издаје дозволе за одржавање српских Сабора и именује комесаре на њима. Заживљавање права гарантованих угарским законима у пуној мери су спречавали католичко племство и мађарске жупаније. Само наизглед формално питање места на којем ће седети митрополит и епископи, одвојено или заједно са католичким клером у горњем дому Сабора, додатно је умањивало значај донетих закона.⁴ Већ на Диети 1792. палатин није одредио српским епископима место међу католичким, него им је одредио места иза свих других посланика. Због тога су српски епископи уложили протест напомињући да ће се „за време задовољити местом које им је палтин назначио, али да себи задржавају право да касније потраже све оно на шта им се чини да имају право“.

* * *

⁴ Митрополит Стратимировић је сматрао да му је место поред примаса Угарске, а да српски епископи требају да седе међу католичким, али испред унијатских епископа. (Микавица 2010: 250)

Положај Срба у Хабзбуршкој монархији крајем XVII и током XVIII века био је изузетно сложен. Иако је народ добио привилегије од цара Леополда I (1690, 1691, 1695), које су потврдили његови наследници, цар Јосиф I (1706), Карло VI (1713. и 1715) и Марија Терезија (1743), оне не само да нису поштоване, него ни издавање Заштитних писама, која су уз Привилегије требало да гарантују верску слободу и заштиту, нису донели пуно олакшање, јер су за угарске сталеже Срби остали само нежељена верска скупина, која, као гост у Угарској, може бити само кметовска и унијатска. Временом су владари сужавали Привилегије које су сами потврдили, што је изазивало незадовољство и отпор код народа, због чега су многа решења морала бити повучена, али централизаторска политика, која је дозвољавала једино владару да правилно тумачи Привилегије, никада није напуштена. Нарочито је Марија Терезија ограничавала Србима права стечена до њене владавине, завршивши је доношењем Деклараторије (1779) чиме је народно-политичка аутономија Срба претворена у црквено-школску. Велике наде које су Срби полагали у њеног наследника, цара Јосифа II нису у потпуности испуњене, а тек је Угарска сталешка скупштина 1791. и 1792. донела законске чланке, којима су Србима призната грађанска права, после цео век дискриминација, мада су још дуго времена у Монархији третирани као грађани другог реда.

Vladan S. Gavrilović
Nenad Đ. Ninković

SERBS IN THE HABSBURG MONARCHY DURING
THE 18TH CENTURY-BETWEEN THE COURT IN VIENNA
AND THE HUNGARIAN AUTHORITIES

SUMMARY

At the Viennese court Serbs were seen as a nation (*Natio Rascianica*), whereas Hungarian classes saw them merely as an obliging religious group. This difference in attitude determined relations between the court and Hungary, and Serbs were more often than not used by the court to blackmail Hungarian classes whenever their heightened national fervour needed quietening down. Serbian people tried as much as it was possible to vacillate between these different interests and different interpretations of their legal status. Depending on the situation, Serbs strove to ensure, through their Privileges, a better and fairer legal status for themselves, which would be recognized by both Hungarian and Austrian authorities. Due to the important role Serbs had in the Monarchy, Serbian Privileges were confirmed on several occasions in the course of the 18th century, but time and again this confirmation came along with one or more restricting provisos, until finally in the 1870s the Privileges were reduced completely and narrowed from the sphere of national-ecclesiastic, down to the frame of ecclesiastic and school privileges.

Key words: Imperial Court, Hungarn, serbian privileges, Illyrian court deputation.

ИЗВОРИ

- Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, Митрополијско-патријаршијски архив, фонд „Б“ (АСАНУК, МПА „Б“)
- Corpus Juris Hungarici, Magyar törvénytar 1740-1835*, Budapest 1901
- Адамовић, Јова (1902). *Привилегије српског народа у Угарској и рад Благовештенског сабора 1861*. Загреб: Српска штампарија.
- Грујић, Радослав (1906). *Како се поступало са српским молбама на двору ћесара австријског последње године живота патријарха Арсенија III Чарнојевића*. Нови Сад: Матица српска.
- Хаџић, Антоније (1880). Два прилога из г. 1727. за повесницу српског народа, *Летопис Матице српске*, 123: 99-111; 124: 153-156.
- Хаџић, Антоније (1881). Два прилога из г. 1727. за повесницу српског народа, *Летопис Матице српске*, 125: 112-130.

ЛИТЕРАТУРА

- Веселиновић, Рајко (1986). Народноцрквена и привилегијска питања Срба у Хабзбуршкој монархији 1699-1716. и Србија под аустријском влашћу 1718-1739. *Историја српског народа*. IV: 39-55, 106-160.
- Гавриловић, Славко (1991). О борби Срба у Хабзбуршкој монархији за политичко-територијалну аутономију (1690-1850), *Зборник Матице српске за историју*. 43: 7-24.
- Гавриловић, Славко (1994). Илirsка дворска канцеларија у Бечу (1791-1792), *Зборник Матице српске за историју*. 49: 7-30.
- Гавриловић, Славко (1996). Настојања патријарха Арсенија Чарнојевића око права на десетину и земљишни посед 1690-1706, *Зборник Матице српске за историју*, 53: 7-38.
- Гавриловић, Владан (2001). *Дипломатички списи код Срба у Хабзбуршкој монархији и Карловачкој митрополији од краја XVII до средине XIX века*. Ветерник: 2001.
- Гавриловић, Владан (2005). *Темишварски сабор и Илirsка дворска канцеларија (1790-1792)*. Нови Сад: Платонеум.
- Грбић, Манојло (1990). *Карловачко владичанство*. књ. II, Топуско: Глас.
- Ивић, Алекса (1929). *Историја Срба у Војводини*. Нови Сад: Матица српска.
- Костић, Мита (1932). *Гроф Колер као културно-просветни реформатор код Срба у Угарској у XVIII веку*. Београд: Српска краљевска академија
- Костић, Мита (1952). *Доситеј Обрадовић у историјској перспективи XVIII и XIX века*. Београд: Научна књига
- Микавица, Дејан (2010). Равноправност и дискриминација на Угарској Диети 1690-1848, *Истраживања*. 21: 213-261.
- Нинковић, Ненад (2013). Митрополит Павле Ненадовић и одбрана Привилегија 1751. године, *Susreti kultura*, II: 209-220.
- Радонић, Јован (1939). Војводина од Велике сеобе (1690) до Сабора у Крушедолу (1708), *Зборник „Војводина II“*: 1-47.
- Радонић Јован-Костић Мита (1954). *Српске привилегије од 1690. до 1792*. Београд: Научна књига.
- Симеоновић-Чокић Стеван (1939), Српске привилегије, *Зборник „Војводина II“*: 48-85.

- Форишковић, Александар (1986). Политички, правни и друштвени односи код Срба у Хабзбуршкој Монархији, *Историја српског народа*, IV/1: 223-304.
- Швикер, Јохан Хајнрих (1998). *Политичка историја Срба у Угарској*. Нови Сад-Београд: Матица српска-Гутенбергова галаксија.